

Dominik Tatarka v službách komunistického režimu

Marcela Antošová

*Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre*

Dominik Tatarka in the Service of the Communist Regime

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 1, pp. 14-23

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0902-1484>

The paper reflects on the communist dimension of Dominik Tatarka's work. On the basis of biographical facts and research of the writer's journalistic outputs, it describes Tatarka's period in which he conformed to the communist dictate or directly participated in the implementation of communist totalitarianism in the life of society as a significant personality of socio-cultural life. At the same time, the study also notes the writer's gradual departure from these positions. The aim of the paper is to present in more detail the relatively little discussed pro-communist dimension of D. Tatarka, which determined him in a certain period of his life.

Keywords: socialist realism, communist regime, journalist, pro-communist line

Úvod

V centre pozornosti štúdie je Dominik Tatarka a jeho prokomunistický rozmer. Ide o autora, ktorý má okrem dominantného ukotvenia v literárnom priestore aj svoju (oproti literárnej rovine úspornejšie reflektovanú) novinársku polohu. A práve uvedený rozmer – v symbióze s biografickým podloží – definuje optiku nášho bádania, ktoré sa zameriava na vyhmatanie/sprístupnenie Tatarkovej prokomunistickej línie. Príspevok tak na pozadí autorovho života a na báze reflexie jeho žurnalistickej činnosti (žurnalistických výstupov) podrobnejšie približuje obdobie, v ktorom konformne „súznel“ s komunistickým diktátom, respektíve sa ako dôležitá osobnosť spoločensko-kultúrneho života (novinár, tajomník Zväzu československých spisovateľov a neskôr ústredný tajomník) priamo podieľal na implementovaní komunistického totalitarizmu do života spoločnosti. Štúdia zároveň zaznamenáva aj spisovateľov/novinárov postupný odklon od tejto pozície. Cieľom príspevku je tak detailnejšie (na podklade biografických faktov a reflexie autor-sky pôvodných žurnalistických výstupov) priblížiť málo pertraktovanú Tatarkovu prokomunistickú polohu, ktorá ho v istom období života výrazne určovala.

Posuny Dominika Tatarku

Koniec štyridsiatych a prvú polovicu päťdesiatych rokov 20. storočia možno v živote D. Tatarku označiť za etapu hodnotových i poetologických posunov. Za etapu, v ktorej sa hlbavý Tatarka vzdáva „úzkostných hľadání“ a, obrazne povedané, stráca sa sám sebe. Necháva sa determinovať komunistickým režimom,¹ no zároveň aj sám prispieva k deštrukciám, ktoré totalitný režim na ceste k iluzórne spravodlivejšej a lepšej budúcnosti volil. A tu sa celkom legitímne núka otázka, čo spôsobí, že vzdelaný spisovateľ, ktorý „veril v človeka, v ľudskosť, ľudstvo, vo všemohúcnosť túžby a lásky, v schopnosť človeka svoje túžby aj uskutočniť a láskou prebudiť a rozvinúť nielen svoje vlastné tvorivé schopnosti, ale inšpirovať aj druhých a v konečnom dôsledku zmeniť seba samého aj svet“ (Marenčin a kol., 2001, s. 18), na určité obdobie (v dobrej viere) odobruje/obhaja, respektíve sa sám podieľa na totalitnom smerovaní Československa?

Hľadať odpovede na tieto otázky znamená možno začať od tých najranejších detailov, na ktoré upozornil sám D. Tatarka. Spisovateľovu ranú životnú empiriu tvorila strata otca v prvej svetovej vojne, život v chudobných podmienkach, úmrtie niektorých jeho súrodencov ako dôsledok (podľa spisovateľovho vnímania) „smutných neľudských poriadkov prvej republiky“ (Tatarka, 1954d, s. 8) a od útleho detstva vštepovaný odpor proti vládnucej „pánskej vrstve vykorisťovateľov“ (Štolbová, 2000, s. 191).

S ľavicovými ideami sa potom bližšie oboznamoval na stredoškolských gymnaziálnych štúdiách v Trenčíne. Zdeněk Eis označil autorovo štúdium v „proletárskom Trenčíne“ za čas získavania robotníckej skúsenosti (Eis, 2001, s. 137). Sám Tatarka tieto skutočnosti opísal takto: „Trenčín, to bolo také to okresné mesto, kde mali Francúzi fabriku – Tiberghienetfils – textilná fabrika veľká, ale na potvoru – nezamestnanosť, nezamestnanosť. Robotníci chodili [...] k Váhu na sihoť a posedávali a čítali tlač [...], a tak svetovú situáciu mi povyprávali lepšie ako moji profesori“ (Štolbová, 2000, s. 190).

V čase trenčianskych štúdií sa osobne zúčastnil aj na diskusii slovenských ľavicovo orientovaných intelektuálov. Boli medzi nimi Vladimír Clementis či Ján Poničan (Štolbová, 2000, s. 190). Tieto skutočnosti v *Navrávačkách* opísal ako motivácie, ktoré ho v tom čase inšpirovali k vstupu do marxistického krúžku.

Tatarkov kontakt s „ľavicou“ sa neprerušil ani počas vysokoškolských štúdií. Po maturite odišiel v roku 1934 študovať do Prahy na Karlovu univerzitu. Zložitú dobu hitlerovského nátlaku „trávi s ľavicovými studenty v uliciach“ (Eis, 2001, s. 78) a na študijnom pobyte v Paríži s miestnymi komunistami demonštruje proti Édouardovi Daladierovi (Štolbová, 2000, s. 185). S komunistickou stranou ďalej prišiel do kontaktu ako účastník Slovenského národného povstania a priamo s ňou aj spolupracoval: „My sme boli jednotka. Jednotka komunistickej strany, vieš?“ (Štolbová, 2000, s. 247).

Po druhej svetovej vojne Tatarkova inklinácia k ľavičiarstvu, ktorá sa už zásadne prejavila ako inklinácia ku Komunistickej strane Slovenska (KSS), naberala na intenzite i rozmere.

¹ Pojmy socializmus a komunizmus, ako aj prívlastky socialistický a komunistický používame v tejto štúdii v synonymnom zmysle (napriek ich významovej rozdielnosti, t. j. socializmus predstavuje nižšiu fázu komunizmu) a pomenúvame nimi totalitný režim komunistickej strany v Československu medzi rokmi 1948 – 1989.

Hraničná situácia vojny, jej deštrukcie, nesúce so sebou apatiu, depresiu, smrť, povojnové „vajatanie“ – t. j. sociálnu nezaradenosť a materiálny i emocionálny rozvrat hodnôt – potrebovali nádej v podobe stability, obnovy a pocitu zaradenosti. A toto pre ľudský subjekt krehké a zraňujúce obdobie využíva vo svoj prospech práve komunistická strana, ktorá hlása (v zmysle potrieb vtedajšieho človeka) radikálne zamedzenie politiky fašistického druhu, vojnovéj deštrukcie vôbec a ponúka idey o vzájomnom budovaní emocionálneho a materiálneho zázemia, o ľudskej/kolektívnej spolupatričnosti, spoločnej obnove republiky a ľudovej demokracii. Parafrázujúc Jana Patočku, túto skutočnosť výstižne charakterizoval Ivan Jančovič: „[...] front je absurdita par excellence, to najdrahocenejšie, čo človek má, sa bezohľadne driape na kusy a zmysel má potom iba demonštrácia, že svet, ktorý takéto niečo plodí, musí zmiznúť. Ak niekto sľúbi so všetkou vážnosťou, že toto znemožní, budeme jeho so všetkým činom“ (Jančovič, 1996, s. 38).

Aj pre D. Tatarku sa takýmto garantom zmeny a stability stala Komunistická strana Slovenska (respektíve Československa). Vychádzal z presvedčenia, že „v socialistickej spoločnosti, ako sa ukazovala naša osobitná cesta k socializmu, sa budú uskutočňovať veľké ideály“ (Štolbová, 2000, s. 223).

V prospech komunistickej strany sa spisovateľ začal angažovať ako novinár a publicista v denníkoch Národná obroda, Pravda či Práca. V duchu vlastného presvedčenia a politických potrieb v nich publikoval články o hrdinských činoch komunistov, platiacich za svoje presvedčenie životom (Tatarka, 1947, s. 6), o odhodlaní silných jedincov vstúpiť do komunistickej strany (Tatarka, 1948b, s. 19), zároveň opisoval prerod starých („meštianskych, buržoáznych“) čias na nové, t. j. komunistické, a teda lepšie a šťastnejšie (Tatarka, 1948a, s. 7, 8). Na pozadí týchto novinárskych textov je v tom čase uverejnený aj Manifest socialistického humanizmu.

Uvedený dokument bol výsledkom bratislavského večera Umenie v novej spoločnosti, ktorý sa uskutočnil 8. apríla 1948 (Bombíková, 2000, s. 101 – 102). Z častí, ktoré sú autorsky deklarované ako Tatarkove,² je zjavné, že sa spisovateľ už jednoznačne zasadzoval za komunistický režim. Vyjadril súhlasné stanovisko s pofebruárovými udalosťami z roku 1948, keď sa komunistická strana v Československu dostala k moci („súhlasiac, ba nachádzajúc hlboké uspokojenie v politickej a sociálnej štruktúre našej republiky po februárových udalostiach“; Tatarka, 1968, s. 100), a explicitne vyzýval k jej akceptácii a prijatiu jej východísk aj na kultúrnej, tvorivo-umeleckej úrovni: „Ostrou a víťaznou zbraňou v neustálom triednom zápase bol a je marxizmus a leninizmus, [...] kultúrni pracovníci a tvoriví umelci majú si osvojiť svetový názor jedinej revolučnej a hybnej sily v prítomnosti – pracujúcej triedy. Majú ho domyslieť a na základe dialektického materializmu majú sa usilovať vytvoriť mocné a životné umenie“ (s. 99).

Spisovateľ vyzýva kultúrnych tvorcov, aby sa zhostili metódy socialistického realizmu, čo s ohľadom na jeho spisovateľský naturel predstavuje značný obrat. Do tej doby boli totiž Tatarkovou spisovateľskou náplňou individuálne autentické bytia, konfrontujúce svoju existenciu s cudzím svetom, cítiace sa existencialisticky osamelo, nepochopene a nezaradene (*V úzkosti hľadania*), alebo nespútané individuality tvoriace si vlastné svety (*Panna zázračnica*) (viac Antošová, 2011). A následne prostredníctvom metódy socialistického realizmu odobril zánik jedinečnosti „v mase“ a akceptoval podriadenie umenia výchove komunistickej

² Na dokumente sa podieľalo viacero autorov. Časť, ktorá je explicitne deklarovaná ako Tatarkova, vyšla v jeho publicistickom výbere *Proti démonom* (Tatarka, 1968, s. 99 – 100).

spoločnosti. Dôverčivo však konštatoval: „Ani na myseľ mi neprichodí obávať sa o svoju tvorivú slobodu“ (s. 100).

Naznačeným prosocialistickým smerom sa spisovateľ aktívne uberal aj v ďalšom období, pričom ako tajomník (neskôr ústredný tajomník) Zväzu československých spisovateľov a stále aktívne publikujúci novinár sa priamo podieľal na implementácii komunistických direktív do života. Jeho novinárske texty, ktoré sú v základných sémantických kontúrach postavené na (režimom požadovanej) binárnej koncepcii, t. j. „oni zlí“ (tzn. všetko minulé – „reakčné“ – či názorovo iné) a „my dobrí“ (tzn. komunisti), prirodzene, minulé (resp. čokoľvek iné) pranieruje, kritizuje, odmieta a k novému, teda komunistickému, nekriticky vzhliada.

V kontúrach štandardov doby prinášal vo svojich článkoch informácie z diania na previerkach členov komunistickej strany a upozorňoval, že „komunizmus, to je nastávajúca veľká kultúra ľudstva“ (Tatarka, 1950a, s. 11). Opisoval tiež konflikt mladej generácie so starou (t. j. vymaňovanie sa zo starých „buržoázných poriadkov“), poukazoval na neefektívnosť „minulého“ („je to mordovisko, smutný život“; Tatarka, 1950b, s. 9) a protežoval „nové“, a teda politiku komunistického režimu – spoločnú výstavbu, ideu organizovanej práce či združšťevňovanie („Radosť z organizovanej práce, to bude tá skúsenosť, ktorú nové družstvá dostanú do vena“; s. 9) ako jediné správne smerovanie.

Odhodlane sa ďalej k režimu prihlásil verejným formulovaním záväzku k IX. zjazdu Komunistickej strany Slovenska: „Môj záväzok k IX. zjazdu KSS? Do konca roku napíšem knihu o výrobnom družstve, o revolučných zmenách na dedinách. Urobím, čo najviac budem môcť, ako pracujú súdruhovia v závodoch a po dedinách. Vo svojej práci chcel by som byť úderníkom ako oni“ (Tatarka a kol., 1950c, s. 13). A v symbióze so záväzkom vydal v roku 1950 román *Prvý a druhý úder* ako spomínaný dar komunistickej strane.

Napriek tomuto oddanému gestu si však D. Tatarka za uvedené dielo vyslúžil hrubú/tvrďú kritiku. Jeho filozofujúci naturel, záber na subtilne intímne problémy ľudského subjektu a psychologizujúca introspekcia postáv sa len ťažko prepájali s propagandou strany a metódou socialistického realizmu. A hoci sa v intenciách požadovaného usiloval implantovať do svojho diela odsúdenie vykorisťovateľov/kapitalistov, hrdinského komunistického vodcu (t. j. sovietskeho/ukrajinského kapitána Žilku), budovateľský optimizmus a predstavu lepšej budúcnosti, ktorú prinesie komunistická strana, svojej spisovateľskej prirodzenosti sa miestami (vedome či nevedome) nevyhol (viac Antošová, 2012, s. 52 – 77). A to ho vystavilo (v nadväznosti aj na jeho predchádzajúcu tvorbu) radikálnemu pranierovaniu a označeniu „buržoázy nacionalista“³: „U súdruha Tatarku v celej jeho doterajšej tvorbe môžeme jasne pozorovať silný vplyv jeho francúzskeho školenia, vážne stopy naturalizmu, ktoré vniesol i do svojho posledného románu *Prvý a druhý úder*“ (Plávka a kol., 1951, s. 3). „Všetci štyria súdruhovia [spolu s D. Tatarkom boli kritike podrobení Michal Chorváth, Alexander Matuška a Vladimír Mináč – pozn. M. A.] sú individualisti, ba až anarchisti s veľkou dávkou neviery v človeka, namyslení, preceňujúci svoje schopnosti, [...] plaziaci sa pred buržoáznou západnou kultúrou“ (Štítnický a kol., 1951, s. 3).

Napriek tejto radikálnej kritike D. Tatarka na prokomunistických pozíciách zotrval. Ťažko presne definovať, v ktorom momente sa jeho neobmedzená oddanosť komunistickému

³ Odsúdenie sa udialo na aktíve slovenských spisovateľov-komunistov v marci 1951 a v následnej diskusii na stránkach časopisu *Kultúrny život*. Viac pozri Plávka a kol., 1951, s. 3 – 4; Rosenbaum a kol., 1951, s. 3 – 4; Štítnický a kol., 1951, s. 3 – 4.

systému začala „lámať“. Vladimír Petrík konštatoval, že „puklina“ medzi ním a režimom vznikla práve v spojitosti so spomínaným pranierovaním a označením za buržoázneho nacionalistu (Petrík, 1992, s. 158). Ak sa však aj nejaká vnútorná pochybnosť u spisovateľa udiala, vo verejných prejavoch zatiaľ ostala potlačená.

Ďalšie verejné aktivity totiž svedčia o autorovej evidentnej službe komunistickému režimu. Jeho publicistické výstupy boli poznačené dogmatizmom, nekritickým adorovaním komunistickej strany, tvrdou preferenciou nastolených doktrín bez kritického prehodnotenia. V jednej línii s predchádzajúcou publicistikou v nich bojoval za družstevné dediny, v ktorých bolo treba „vyoperovať ne jeden vred [...], odhaliť ne jedného korisťníka [...] a nadviazať na nové, morálnejšie zväzky triedne uvedomelej dediny“ (Tatarka, 1952a, s. 2, 3). Vyzdvihol dielo Stalina *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, ktoré označil za základné dielo epochy (Tatarka, 1952b, s. 1, 3). Upriamil pozornosť na veľkolepú tvorivú silu človeka a nezabudol v kontúrach komunistických téz podotknúť, že je determinovaná objektívnymi ekonomickými procesmi (Tatarka, 1952b, s. 1 a 3). Zároveň konštatoval, že „diela, ktoré nevychádzajú z hlbokého poznania života, jeho zákonov, sú diela málo účinné“ (s. 3), a nástojčivo vyzýval spisovateľov k pravde v umení, v živote vôbec. Úskalím však ostáva skutočnosť, že spomínané hlboké poznanie a pravda pre D. Tatarku (pre vtedajšie komunistické zriadenie celkovo) nie sú výsledkom autentického poznania, kritického zhodnocovania a prehodnocovania, ale majú dopredu vymedzené kontúry režimových direktív: „Spisovateľ musí veriť v silu robotníckej triedy, musí veriť, lebo vie. A veriac v silu tejto pravdy, musí nakoniec prísť aj k správnym, nie ľahkým, nie povrchným, nie schematickým záverom nielen vo svojom myslení, ale i osude ním vytváraných postáv“ (s. 3).

Za jeden z najmenejších a najzávažnejších činov zo začiatku päťdesiatych rokov možno považovať autorovo verejné vyjadrenie kladného postoja k odsúdeniu V. Clementisa na trest smrti: „Raz som sa ho spýtal (spomína F. Mikloško, pozn. M. A.), ako sa choval, keď súdili biskupov a mnohých politikov. Či aj on dvíhal ruky na zhromaždeniach, ktoré vyjadrovali súhlas s týmito strašnými rozsudkami. Raz áno, odpovedal Dominik. Bolo to v procese s Clementisom. Bol som poslaný ako novinár na tento proces do Prahy. Sedel som v sále a pozoroval som všetko. A ja som tomu všetkému uveril“ (Mikloško, 2001, s. 44).

Po súdnom procese uverejnil v Pravde z 26. novembra 1952 článok *Prudšie nenávidieť nepriateľa – viac milovať rodnú stranu*.⁴ V ňom spisovateľ, ktorý neskôr vykonal fenomenologickú redukciu lásky⁵ a pre ktorého sa láska ako taká stala najväčším kultúrnym dielom ľudstva⁶, Rudolfa Slánského, Ludvíka Frejku, Vladimíra Clementisa a Bedřicha Gemindera prirovnal k atómovým, morovým hromadným vrahom. Nazval ich „netvormi“, zradcami vlasti, robotníckej triedy, ľudu a strany. „Zloduchmi“, ktorí pracujú nepriateľskými metódami, postavenými na buržoáznom anarchizme a nacionalizme, kozmopolitizme a sionizme (Tatarka, 1996, s. 10). Zároveň vyzýval čitateľov, aby sa naučili nenávidieť týchto „zlosynov“: „Nacistickí vrahovia, hromadní vrahovia, sadisti zdali sa nám príliš hrozni, zvrátení, zhovädilí. No Slánský,

⁴ Príspevok bol po smrti D. Tatarku opakovane publikovaný aj v Smene (Tatarka, 1996, s. 10) a práve s týmto výťahom v texte pracujeme.

⁵ Túto myšlienku sformuloval v súvislosti s dielom *Prútené kreslá* M. Hamada (Tatarka, 1990, s. 112).

⁶ „[...] najväčším kultúrnym dielom ľudstva je láska, ono sústredenie mysle na milovaného človeka, na milovaných ľudí, tá potecha a radosť a neustále sa prehĺbujúce porozumenie pre toho druhého a pre tých druhých“ (Tatarka, 1968, s. 8).

Frejka, Geminder, Clementis sú ľudia bez citu, ako počítacie stroje, rozumoví, mechanickí, neľudskí, v znásobenej miere neľudskejší, než akí boli všetci doterajší nepriatelia nášho ľudu [...]. Ešte sa hrozíme, lebo sme sa ešte nenaučili nezmieriteľne, nesmierne týchto zlosynov nenávidieť primerane ich zlotrilosti. To preto, že sme sa nenaučili nezmieriteľne nenávidieť i v sebe, vo svojom myslení i konaní, čo nasiala táto banda. Ale naučme sa!“ (s. 10).

Aj keď v uvedenom príspevku verejne odsúdil okrem V. Clementisa aj ďalšie obete vykonávaných politických procesov z päťdesiatych rokov, priamym účastníkom, podľa dostupných informácií, bol len na procese s V. Clementisom.

Nasledujúce obdobie Tatarkovho života rovnako pokračovalo v prokomunistickom smerovaní. Keď 5. marca 1953 zomrel Stalin, zármutok nad stratou, naďalej explicitnú žviálnosť voči systému a nekritickú, insitno-patetickú glorifikáciu Stalina vyjadril napríklad v článkoch *S ľudstvom dnes hovoríte, súdruh Stalin* (Tatarka, 1953e, s. 6) a *Niet ho medzi nami* (Tatarka, 1953b, s. 5): „Raz bude spievať básnik o tých veľkých dňoch, napíše hrdinskú povesť o Stalinovi, o jeho družine, ktorí oslobodili svet zo zajatia kapitalizmu a utvorili skutočný svet socializmu“ (s. 5).

V zmysle nastolenej výchovy ku komunizmu a jeho budovaniu v článkoch tiež oslávil „triedne uvedomovací proces v našom ľude i národe“ (Tatarka, 1953c, s. 1), zavŕšené vystavané diela „socialistickej práce“, konkrétne Oravskú priehradu (Tatarka, 1953d, s. 3), a vzniesol kritiku nad pozostatkami starých systémov: „Starých nech rohatý čert do pekiel znesie všetkých [...]. Pánsky ideál šťastia ešte hlboko väzí v bohatej zemplínskej pôde“ (Tatarka, 1953a, s. 6).

Oficiálna línia verzus hodnotovo-myšlienkový obrat

V súvislosti s Tatarkovým verejným vystupovaním sa trochu ináč javí rok 1954. Popri základnej (oficiálnej) prokomunistickej línii už možno začať (medzi riadkami viac či menej) odčítavať jeho nespokojnosť s niektorými skutočnosťami.

V rámci oficiálnej línie autor nadviazal na svoje publikačné výstupy z predchádzajúceho obdobia.⁷ Aj naďalej insitne, pateticky adoroval komunistických činiteľov (napr. Vasilu Biľaka; Tatarka, 1954e, s. 5), rozmach družstiev (Tatarka, 1954a, s. 5) i oduševnenie mladých za spoločnú prácu a rozvoj Československej socialistickej republiky (Tatarka, 1954f, s. 3, 4). V článku *Mierové zbrane ešte nevybuchli* zachytil svoje skúsenosti z ciest po Švajčiarsku a Francúzsku a poukázal na fakt, že vnímanie Československa zahraničím ako štátu za „železnou oponou“ – a teda štátu neslobodného, „odtrhnutého“ od západného (nekomunistického) sveta – je neadekvátne a plné predsudkov. V článku deklaroval obraz absolútne slobodného občana ČSSR, ktorý môže robiť čokoľvek, t. j. cestovať, kam chce, vzdelávať sa, v čom chce, a systém, v ktorom jestvuje, je jeho dobrovoľným rozhodnutím a žije v ňom rád. Veď ako sa spisovateľ vyznal, je to systém viery v človeka (v jeho nekonečné schopnosti) a niet v ňom nezamestnanosti či iných problémov (Tatarka, 1954b, s. 3).

Evidentnejšie námietky proti určitým mocenským doktrínam, ktoré sa u spisovateľa v počiatočných skonkretizovali vzbúrou proti politicky zmanipulovanej situácii v literatúre, „hmatateľnejšie“ vystúpili na povrch v jeho príspevku do diskusie o vykresľovaní literárnych postáv. Týkala sa článku *Niekoľko poznámok o kladnom hrdinovi*. Autorom bol Bohuš Trávníček (Trávníček, 1954, s. 3), ktorý v duchu dobových normatívov nekompromisne obhajoval

⁷ Na okraj podotýkame, že v korešpondencii s touto oficiálnou líniou sa autor realizoval aj v literatúre a roku 1954 mu vyšli ešte dva ideologicky poplatné romány *Radostník* a *Družné letá*.

socialistický realizmus, čierno-biele „mantinely“ postáv, vodcovské postavenie „silného, úderného, dokonalého“ komunistického hrdinu a nekompromisnú porážku protikomunistických postáv: „Spisovateľ, ktorý dokonale ovláda vedecký svetový názor a dôsledne pracuje metódou socialistického realizmu, už v kompozičnom pláne musí dbať o to, aby volil správne proporcie medzi kladnými hrdinami s útočným charakterom a postavami negatívnymi, ktoré koniec koncov musia kapitulovať a byť neľútostne porazené“ (Trávniček, 1954, s. 3).

Spomenutú diskusiu publikoval Kultúrny život v roku 1954 a Tatarkova odozva na uvedený článok, publikovaná pod názvom *O pozitívnom hrdinovi, o svedomí a o pravde* (Tatarka, 1954c, s. 8), naznačuje, že si spisovateľ začínal vážne uvedomovať patovú situáciu v literatúre, ktorá bola násilne vtiesnaná do „čierno-bielych“ kontúr o dobrom hrdinovi (komunistovi) a zlom hrdinovi (triednom nepriateľovi), čím vytvárala umelý, nepravdivý koncept umenia a spoločnosti vôbec.

V uvedenom článku D. Tatarka už aj jemne kritizoval absenciu intimity vnútorného sveta jedinca, jeho problémov, otázok voči svetu, životu, existencii osebe atď., čo pre neho samého bolo v predsocialistickom (a neskôr i v posocialistickom) období základným princípom kvalitnej tvorby: „Som si povedomý všetkých možných námietok, i tej najnebezpečnejšej, že totiž otvára brány subjektivismu, jednako len trúfam si povedať, že osobnosť v oblasti umeleckej tvorby je teóriou podceňovaná, naskrze nie preceňovaná. Zdrojom poézie, pohnútkou tvorby je zrážka osobnosti, básnikovho subjektu so svetom. Správne: umelecká tvorba je poznaním svojho druhu, ale predmet umeleckého diela nie je len predmetom poznávania a zobrazovania, ale aj osobnostného vyrovnávania a premeny“ (s. 8).

Tatarkov postojový prerod ďalej výraznejšie kumuloval v článku, ktorý vyšiel v Kultúrnom živote pod názvom *Slovo k súčasníkom o literatúre* (Tatarka, 1955, s. 6). V ňom odsúdil „zúradničenie“ literatúry, inštitucionálne uznesenia a hodnotenia literárnej tvorby cez prietor politického diktátu, ktoré vedú „k najpriemernejším myšlienkam“ (s. 6) a k tomu, že nekvalitné diela „sú povýšené z krutej paradoxnosti za vzory“ (s. 6). Zasadil sa za slobodný a prirodzený vývoj literárneho života, potrebu osobného príbehu v tvorbe a za nové, jedinečné, neopakovateľné formy. Zároveň veľmi presne a explicitne pomenoval deštruktívny dosah socialistického realizmu na literárne umenie, pretože „predstavuje svet tak, že nie ľudia tvoria dejiny, ale, naopak, dejiny tvoria ľudí, obecnú masu“ (s. 6). Tento spôsob tvorby považoval za omyl a barbarstvo: „Pre toto naše obdobie výraznejšie sú spoločné omyly, spoločný primitivizmus a vo vzťahoch ľudí – i spisovateľov – barbarstvo, tvrdosť skôr ako hlboké porozumenie“ (s. 6). Nevyhol sa ani ostrému kritizovaniu jedného z kľúčových diel socialistickej literatúry – *Drevenej dediny* od Františka Hečka. Román vnímal ako „výraz naivného mysliteľa [...], typický omyl našej súčasnej prózy, ktorá má nesprávnu, v jadre pomýlenú, nerealistickú, logistickú, tézovitú koncepciu“ (s. 6).

Tatarkovo intenzívne nabádanie k prehodnoteniu dovtedajších postupov v literatúre potom výrazne zaznelo v jeho príspevku na II. zjazde Zväzu československých spisovateľov. Vystúpenie sa priamo dotýkalo literárnej tvorby, ale možno ho vnímať aj v širších rámcoch. Spisovateľ v ňom upozornil na falošnú cestu, ktorou literárna tvorba kráčala. Na odobrovanie diel, ktoré „rozleptáva lež, konvence, nepravda“ (Tatarka, 2011, s. 406), a už odvážne skonštatoval, že spisovateľ sa stal štátnym spisovateľom/úradníkom, vykonávateľom/realizátorom politickej/komunistickej propagandy, sluhom systému bez kritického prehodnotenia vecí. Zároveň sebareflexívne zhodnotil: „Tedy ne jako spisovatel, ale jako státní úředník jsem bránil

cosi, co jsem bránit neměl. Zaujal sem nekritický postoj vůči chorobám státního aparátu. Zásadně jsem bránil státní politiku, a to i tehdy, kde jsem ji měl kritizovat. Mlčky anebo výslovně souhlasil jsem se svévolí, porušováním zákonnosti, kterého se dopouštěly orgány moci. Prakticky jsem se zřekl svého výsostného poslání v novém společenském zřízení, které sem chtěl upevňovat podle svého nejsvatějšího přesvědčení. Tento postoj, který nazývám postojem státního spisovatele, vedl mne k mnohým omylům v perspektivách na vývoj naší společnosti [...] Přikrašloval jsem společenské poměry, za jichž správu jsem se cítil odpovědným. Zjednodušoval jsem skutečnost, podléhal jsem pocitu uspokojenosti z úspěchů“ (s. 408). D. Tatarka zároveň priznal, že rovnako zlyhal aj tam, kde mal ako novinár prinášať objektivitu, pravdu a hájiť/zastupovať práva jednoduchého človeka: „Ztratil jsem srdce, ztratil jsem soudnost, nebo co se to vlastně stalo?“ (s. 407).

Uvedené vystúpenie už možno vnímať ako Tatarkovo exemplárne „prebudenie“, radikálne uvedomenie si skutočnosti, že „tadiaľ cesta nevedie“. Na týchto protitotalitných pozíciách už zotrval aj v ďalšom období svojho života. Verejne sa postavil proti vstupu vojsk Varšavskej zmluvy na územie Československa, podpísal Chartu 77 a stal sa „personou non grata“ – bol vyčiarknutý z učebníc literatúry, mal zakázané publikovať, cestovať a až do svojej smrti žil pod neustálym sledovaním Štátnej bezpečnosti.

Záver

Štúdia približuje Tatarkov prokomunistický rozmer i postupný odklon od tejto pozície, a to na báze autobiografických faktov a cez optiku jeho novinárskej činnosti. Ako príspevok dokladuje, D. Tatarka prešiel vo svojom živote zjavnými turbulentnými zmenami i názorovými obratmi. S ohľadom na výskum širokospektrálneho materiálu však v závere možno na margo spisovateľovej prokomunistickej línie skonštatovať, že za všetkými svojimi rozhodnutiami, voľbami, konaniami stál vo svojej autentickej „nahote“ a (ako výskum dostupného materiálu naznačuje) nič z toho sa nedialo z túžby po výhodách, strachu či z donútenia. D. Tatarka tomu, čo robil, hovoril, v mene čoho konal, na istý čas uveril a bol presvedčený, že to povedie k dobru (viac Štolbová, 2000). Samozrejme, to neznamená, že (ako je dnes už všeobecne známe a pochopil to aj sám D. Tatarka) sa vo svojom prokomunistickom smerovaní nezmylil. No ako skonštatoval Pavel Vilikovský, „v dnešných časoch, keď sa k svojim omylom nikto nehlási, treba povedať, že sa mylil úprimne, celým srdcom a čitateľne, takže nie sme v pokušení jeho omyly opakovať“ (Vilikovský, 2001, s. 39).

A zrejme práve oná autenticita v konaní a postojoch dovolila spisovateľovi v momente, keď porozumel a sám pred sebou si priznal, že „ďalej takto nemožno, že vlna príboj už nenesie“ (Tatarka, 1968, s. 287 – 288), svoje omyly verejne deklarovať a položiť si už vyššie spomenutú otázku: „Ztratil jsem srdce, ztratil jsem soudnost, nebo co se to vlastně stalo?“ (Tatarka, 2011, s. 407), a to aj za cenu nepohodlia v živote. Z tohto zázemia je potom celkom logické, že túto svoju životnú etapu nikdy nepoprel⁸ a priznal sa k nej ako k svojej bytostnej súčasťi, ako k životnej fáze, ku ktorej na základe prežívaných skutočností, hromadenia životnej

⁸ „A svoje romány, svoj názor z päťdesiatych rokov nezapierate? Nie. Azda nie som natoľko nekritický voči sebe, ale nemôžem pripustiť, že východiská boli nepravdivé, falošné alebo ružovo videné. Nie, verte, že nie. Presne, do určitej chvíle ma niesla, ako nás všetkých, veľká a veľkolepá vlna revolučných nádejí“ (Tatarka, 1968, s. 287 – 288).

empírie, sebautváraniu „z područia“ vedomia i podvedomia, momentálneho emocionálneho rozpoloženia, stavu vecí vôbec, prirodzene dospel, aby v zavŕšení komunistického „zaslepenia“ smeroval k ďalšej metamorfóze svojej existencie, ktorá pokračovala prijatím faktu, že takto ďalej už ísť nemožno.

LITERATÚRA

- ANTOŠOVÁ, Marcela. 2011. *Dominik Tatarka v kontexte existencializmu*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011. ISBN 978-80-8094-622-7.
- ANTOŠOVÁ, Marcela. 2012. *Socialistickorealistická triáda v kontexte existencializmu* [habilitačná práca]. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2012.
- BOMBÍKOVÁ, Petra. 2000. Nové formulovanie spisovateľa a spisovateľskej práce v rokoch 1946 – 1956. Prípad Dominika Tatarku. *Slovenská literatúra*, 2000, roč. 47, č. 2, s. 100 – 118. ISSN 0037-6973.
- EIS, Zdeněk. 2001. *Dominik Tatarka. Mezi domovem, Prahou a Paříží*. Praha: Gutenberg, 2001. ISBN 80-86349-03-9.
- HAMADA, Milan. 1990. Doslov. In: TATARKA, Dominik. *Prútené kreslá*. Bratislava: Smena, 1990, s. 109 – 113. ISBN 80-221-0112-5.
- JANČOVIČ, Ivan. 1996. *Dominik Tatarka a jeho dielo v premenách času*. Banská Bystrica: Metodické centrum Banská Bystrica, 1996. ISBN 80-8041-121-2.
- MARENČIN, Albert – HRŮZ, Pavel – KANTŮRKOVÁ, Eva – HAMADA, Milan – KADLEČÍK, Ivan. 2001. Rozhovory o Tatarkovi. *Kritika a kontext*, 2001, roč. 6, č. 1, s. 9 – 20. ISSN 1335-1710.
- MIKLOŠKO, František. 2001. Za Dominikom Tatarkom. *Kritika a kontext*, 2001, roč. 6, č. 1, s. 44. ISSN 1335-1710.
- PETRÍK, Vladimír. 1992. Tatarka opäť legálny. *Slovenské pohľady*, 1992, roč. 108, č. 3, s. 157 – 159. ISSN 1335-7786.
- PLÁVKA, Andrej a kol. 1951. Z diskusie na aktíve slovenských spisovateľov – komunistov. *Kultúrny život*, 1951, roč. 6, č. 16, s. 3 – 4.
- ROSENBAUM, Karol a kol. 1951. Z diskusie na aktíve slovenských spisovateľov – komunistov. *Kultúrny život*, 1951, roč. 6, č. 18, s. 3 – 4.
- ŠTÍTNICKÝ, Ctibor a kol. 1951. Z diskusie na aktíve slovenských spisovateľov – komunistov. *Kultúrny život*, 1951, roč. 6, č. 17, s. 3 – 4.
- ŠTOLBOVÁ, Eva. 2000. *Navrávačky s Dominikom Tatarkom*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2000. ISBN 80-88878-63-2.
- TATARKA, Dominik. 1947. „Staviame ti máj“. *Pravda*, 1947, 1. máj, s. 6.
- TATARKA, Dominik. 1948a. „Budúcnosť“. *Pravda*, 1948, 24. december, s. 7, 8.
- TATARKA, Dominik. 1948b. „Si ty náš človek?“. *Práca*, 1948, 1. máj, s. 19.
- TATARKA, Dominik. 1950a. Spoveď dieťaťa svojej doby. *Kultúrny život*, 1950, roč. 5, č. 24, s. 11.
- TATARKA, Dominik. 1950b. Toto chcú mladí. *Pravda*, 1950, 23. september, s. 9.
- TATARKA, Dominik. 1950c. Zaväzujem sa k IX. sjazdu KSS. *Kultúrny život*, 1950, roč. 5, č. 8, s. 13.
- TATARKA, Dominik. 1952a. Základy do boja za družstevnú dedinu. *Pravda*, 1952, 3. september, s. 2 a 3.
- TATARKA, Dominik. 1952b. XIX. sjazd VKS nám ukazuje ďalšiu cestu. *Kultúrny život*, 1952, roč. 7, č. 44, s. 1 a 3.
- TATARKA, Dominik. 1953a. Ideál šťastia. *Kultúrny život*, 1953, roč. 8, č. 29, s. 6, 7.
- TATARKA, Dominik. 1953b. Niet ho medzi nami. *Kultúrny život*, 1953, roč. 8, č. 12, s. 5.
- TATARKA, Dominik. 1953c. Pred prvým májom. *Kultúrny život*, 1953, roč. 8, č. 17, s. 1.
- TATARKA, Dominik. 1953d. Rozžali sa svetla na Orave. *Kultúrny život*, 1953, roč. 8, č. 19, s. 3.
- TATARKA, Dominik. 1953e. S ľudstvom dnes hovoríte, súdruh Stalin. *Kultúrny život*, 1953, roč. 8, č. 11, s. 6.
- TATARKA, Dominik. 1954a. I družstvá, i ryža budú rásť. *Pravda*, 1954, 7. november, s. 5.
- TATARKA, Dominik. 1954b. Mierové zbrane ešte nevybuchli. *Pravda*, 1954, 28. november, s. 3.

- TATARKA, Dominik. 1954c. O pozitívnom hrdinovi, o svedomí a o pravde. *Kultúrny život*, 1954, roč. 9, č. 30, s. 8.
- TATARKA, Dominik. 1954d. Obete a bojovníci. *Pravda*, 1954, 31. december, s. 8.
- TATARKA, Dominik. 1954e. Stranícky pracovník. *Pravda*, 1954, 20. november, s. 5.
- TATARKA, Dominik. 1954f. Svázácka zástava v ružindolskom chotári. *Pravda*, 1954, 14. august, s. 3, 4.
- TATARKA, Dominik. 1955. Slovo k súčasníkom o literatúre. *Kultúrny život*, 1955, roč. 10, č. 47, s. 6.
- TATARKA, Dominik. 1963. *Démon súhlasu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1963.
- TATARKA, Dominik. 1968. *Proti démonom*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1968.
- TATARKA, Dominik. 1990. *Prútené kreslá*. Bratislava: Smena, 1990. ISBN 80-221-0112-5.
- TATARKA, Dominik. 1996. Prudšie nenávidieť nepriateľa – viac milovať rodnú stranu. *Smena*, 1996, roč. 2, č. 9, s. 10.
- TATARKA, Dominik. 2011. Dominik Tatarka: Soudružky a soudruzi... In: BAUER, Michal (ed.). *II. sjezd Svazů československých spisovatelů 22. – 29. 4. 1956, svazek 1 – protokol*. Praha: Akropolis, 2011, s. 404 – 409. ISBN 978-80-87481-04-2.
- TRÁVNÍČEK, Bohuš. 1954. Niekoľko poznámok a o kladnom hrdinovi. *Kultúrny život*, 1954, roč. 9, č. 29, s. 3.
- VILIKOVSKÝ, Pavel. 2001. „Trochu tých pávích perečiek si mi mohlo nechať“. *Kritika a kontext*, 2001, roč. 6, č. 1, s. 38 – 40. ISSN 1335 – 1710.

.....

Doc. PhDr. Marcela Antošová, PhD.
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
Slovenská republika
mantosova@ukf.sk